

У ПРОСТОРИ ВІДКРИТИХ ФІНАЛІВ

Хархун Валентина. Роман Володимира Винниченка “Записки Кирпатого Мефістофеля”: генерика, сімїосфера, імагологія: Монографія. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 197 с.

Одна з прикметних ознак модерного письма – його провокативний складник. Художній твір набуває багатозначності, семантичні поля помножуються залежно від уваги та специфіки вишколу читача. Модерні твори здатні активно стимулювати нові підходи та відповідно оцінки, що зумовлені часом (епохою), у якому перебуває та мислить суб'єкт. Показово, що творчість В. Винниченка викликає дедалі більший інтерес до схованих у ній на різних рівнях смислів, котрі знову і знову тягнуть на дно душі письменницьких персонажів як любителів, так і професіоналів науки про слово. Сплеск монографій за останні роки, що або цілком написані про доробок Винниченка, або лиш у певних частинах звертаються до його творчості як ілюстративного матеріалу, доводить: явище його прози у принципі не може мати останнього пункту інтерпретацій. Усі спроби тлумачень – це лише кут зору, додатковий пазл до загальної картини сучасного винниченкознавчого життя філології. Читаючи монографію Валентини Хархун, відчуваємо, що авторка мислить приблизно в такій системі оцінок, де відсутні як імперативна тональність власних тверджень, так і різкі спроби наукового опонування іншим джерелам. Дослідниця розуміє, що докладає у винниченкознавчу скриньку ще одну індивідуальну позицію.

Даремно авторка намагається в передмові захистити себе-колишню собою-тепер, говорячи про цю монографію як про її молоді спроби осмислення творчості Винниченка. Звісно, ця книжка порівняно з докторською монографією цієї дослідниці “Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації” (Ніжин, 2009) виразно програє в плані глибини осмислення художніх явищ, стильовій прозорості. Дивуватися тут не слід, бо ж рік видання показує одне, але насправді студія роману Винниченка з'явилась як результат кандидатської дисертації, котра, зрозуміло, написана раніше, хоча читач отримав її у формі книжки вже після докторської монографії. Між написанням цих наукових текстів – присутня часова відстань. Власне, подібна ситуація зраджує еволюцію наукового росту В. Хархун. Тут, у дослідженні роману “Записки Кирпатого Мефістофеля” подибуємо іноді недоречні спроби показати обізнаність у теоретичних пластах, які більше відволікають читача від лейтмотиву праці. Ідеться про спостереження над творчістю письменника в аспекті фрейдистської теорії (Розділ 2.3), які в плані пізнання аналізованого роману (“Записки Кирпатого Мефістофеля”) навряд чи стають площею опори в доказовій базі книжки. Згаданий розділ більше

нагадує феноменологічну рефлексію дослідниці з принагідними вкрапленнями елементів зі структури психоаналізу. У рецензованій монографії бачимо, що авторка намагалась охопити якнайбільше теоретичного матеріалу, іноді забуваючи відсікати зайве. Струнності роботі це не додає, але виказує високий пошуковий темп, закладений у характер дослідниці.

Характерна ознака низки монографічних студій про творчість В. Винниченка – презентація літературно-критичного ландшафту, що в ньому доводилося працювати письменникові. Позаяк у центрі уваги В. Хархун – роман “Записки Кирпатого Мефістофеля”, то дослідниці, зрозуміло, ідеться насамперед про другий етап творчості митця. Загалом контекстуальне поле в рецензованій книжці навряд чи спокусить увагу підготовленого до цієї теми читача: фактажна частина першого розділу вже доволі оприявлена в сучасному літературознавчому дискурсі, відшукати новинки тут буде складно, але розділ своє завдання виконує справно – дає змогу читачеві ввійти в зону дії раннього модерну. Тут авторка відтворила особливості сприймання доробку Винниченка, який за шість років літературної праці став “своїм”, “типовим” в українському літпроцесі. Також дослідниця звернула увагу на ембріональний стан ідей у першому

періоді творчості письменника, які згодом розвинулись у фундаментальні ідейні структури в його художньому письмі, власне через котрі він став “чужим серед своїх”. У цьому підготовчому розділі можна знайти й бібліографічні цікавинки на кшталт книжок Тимофія Зикеева “Художня творчість Винниченка (Популярно-критичний нарис)” (1931), О. Парадиського “В. Винниченко” (1930). В. Хархун доводить історію присутності письменника в літпроцесі до часу його “повернення” в український читацький простір наприкінці 80-х рр. XX ст. (звісно, ідеться про вітчизняного читача). Згодом авторка монографії переходить до ділянки сучасного винниченкознавчого контексту, емоційно, у доброму розумінні, називаючи 1990-ті “винниченкознавчою добою”; але ж ця доба була й “кулішезнавча”, і “добою Хвильового”, і добою всього “Розстріляного відродження”. Та все ж подібний умовний термін виказує особливе захоплення об’єктом студії.

Удаючись до різних джерел, у яких наявні оцінки Винниченкової політичної діяльності, авторка показує читачеві кардинально різні думки – з одного боку, В. Солдатенка, який позитивно оцінює роль Винниченка в націєтворчих процесах 1920-х рр., а з другого – рефлексії Ю. Шаповала, котрий говорить про негативний вплив письменника на українську державність. Спроби унаочнити розмаїття думок – це добра риса праці, але брак голосу дослідниці при подачі оцінок дає ефект невідрефлексованості матеріалу; незрозуміло, що ж сама В. Хархун думає із цього приводу? Питання залишається відкритим. Поза тим слід сказати, що рецензована книжка містить доволі об’ємний науковий апарат, який сформовано завдяки скрупульозній роботі дослідниці, котра зуміла визбирати в постійно оновлюваній ділянці винниченкознавства ті наукові моделі, які пропонують розмаїті стратегії прочитання творів Винниченка (Т. Гундорова, В. Панченко, Л. Ожоган, Г. Сиваченко, Н. Крутікова, В. Гуменюк, М. Жулинський, О. Брайко та ін., назвати всіх через велику чисельність складно). Тут В. Хархун окреслює ділянки, на які скеровано імпульси наукових інтересів авторів, наголошує на “полемічному статусі цих підходів”, що провокує авторку дослідження сформуванню власну,

комплексну модель для аналізу роману “Записки Кирпатого Мефістофеля”.

У цьому дослідженні імпонує насамперед масштабний підхід до матеріалу: інтерпретований твір розглядається не як уповні автономний текст. Авторка бачить його передовсім як фрагмент загальної картини творчості Винниченка: “Уся романістика, а почасти й драматургія, є, умовно кажучи, своєрідним претекстом для “Записок Кирпатого Мефістофеля”. Тому інтертекстуальність – необхідний методологічний чинник у дослідженні художніх особливостей роману. Це передбачає розуміння твору як системи, котра певною мірою визначена попередніми творами” [2, 33]. В. Хархун, отже, наголошує на розвитку “жанрової свідомості” письменника, який завдяки роботі в певному жанрі (зараз ідеться про роман) фактично вчився оперувати законами цієї форми, відлагоджував механізм епічного розгортання внутрішньої та зовнішньої дії. Із цього висновується те, що аналізований твір, який в історії епічних форм Винниченка другого періоду став завершальним, власне в поетикальному аспекті – найсильніший. Логічно, що письменник, пройшовши шість етапів тренувань, а саме стільки великих епічних та серед них одна середньої форми (повість) проб маємо в передісторії роману “Записки...”, викшталтував власний механізм епічної розповіді. Подібний підхід дослідниці доцільний та виправданий ситуативною картиною. Другий період творчості В. Винниченка В. Хархун слушно визначила як “експериментаторський марафон”. Не бракує тут доволі посутніх висновків, які окреслюють доміанти поетикального (у широкому розумінні) поля у творах Винниченка: “Ідеологізм як експериментаторство визначав нові художні принципи: показ не дійсного, а можливого, у центрі не правда життя, а ймовірність вимислу. Тому маємо справу з літературою не відтворювального, а моделювального типу – у цьому слід убачати особливість художнього експериментаторства Володимира Винниченка” [2, 41]. Тут також варто нагадати, що через згадані модуляції картин життя романів автора, які фіксували насамперед морально-етичні виломлювання персонажів за межі типових правил, письменник опинявся в опалі критиків.

Зустрічаємо тут також міркування з приводу типології героїв, зокрема жіночих типів, які, на думку дослідниці, з'явилися у драмі "Великий Молох", а згодом залишилися в авторських текстах і надалі. Мова про два типи жінок: об'єкт "духовного бажання" та "бажання фізичного". До речі, про стабільність, своєрідну статистику типу у творчості Винниченка можна говорити й у значно ширшому контексті; В. Хархун, усвідомлюючи цей момент, дає зрозуміти, що мала проза, драми та романи письменника пропонують один і той самий набір ідейних доміант, які лишень конфігуративно змінюються, розглиблюються залежно від жанру, а також теми історії, що покладена в основу того чи того його твору. Саме тут, на думку дослідниці, відбуваються жанрові "переключення" з драми в роман, це виразно бачимо на матеріалі творів "Щаблі життя" та "Чесність з собою". Подібні "переключення" можна спостерегти в інших "двійках" (своєрідних інтертекстуальних діалогіях), наприклад, "Memento" та "Записки Кирпатого Мефістофеля", які утворюють між собою ідейно-тематичний місток у плані дітовбивства.

Етимологію експериментальних проб цього автора в морально-етичній ділянці можна шукати у філософії Ф. Ніцше, який дав імпульс пошуку в цій сфері. Але важко погодитися з тезою дослідниці про те, що слава Ф. Ніцше була "скандальною". Термін цей у науковому плані не зовсім коректний. Скандалістом його назвати навряд чи випадає, він швидше протиставляв власне розуміння аксіологічних структур загальноприйнятим. Але цей конфлікт не мав суто деструктивної функції, він насамперед пропонував реконструювати морально-етичну парадигму. Виокремлюючи зони дотику філософії Ф. Ніцше та романних ідеологем В. Винниченка, В. Хархун стверджує їхню спільну позицію у ставленні до життя: "Це намагання абстрагуватися від сучасності задля витворення "нової реальності", яка втрачала "зрозумілу" одноплановість, розщеплюючись на множинність, що часом маскувалася під інтелектуальний лабіринт" [2, 51].

У розділі 2.3 є теза, котра має потенційно спонукальний заряд; ідеться знову ж про типологію жінок у романістиці автора, і тут виринає спогад про Білу Шапочку (персонаж роману "Записки Кирпатого Мефістофеля"), яка, на думку дослідниці, уособлює духовне бажання автора. Проте

цей постаті чомусь надто мало приділено уваги, хоча стилістико-семантична сторона його – одна з найцікавіших проблем досліджуваного роману. Білий колір як знак чистоти Білої Шапочки, її незаплямованості – це алюзія до образу духовного концентрату, який спустився з неба й набрав ледь уловних форм тілесності. У контрасті з Клавдією в чорній сукні, з виразними рисами тілесності, Біла Шапочка семантично окреслюється саме так, але спробуймо поглянути на неї під кутом зору подій та її поведінки. Саме вона мовчазною згодою дає санкцію на вбивство Михайлюком своєї дитини. Таким актом персонаж входить у конфлікт зі своїм зовнішнім образом (ідеться про стильові риси її портрета). Є ще один доволі цікавий момент, який показує механізм формування цього образу в романі. Наснажена передусім духовним началом, Біла Шапочка набуває й виразних тілесних ознак: "На крилах носі і з підборіддю їй виступили дрібні крапельки поту, щоки від спеки зашарілись, вона подібна до спітнілої, розум'яненої дівчинки. І так не до лиця їй ця погорда й холодність" [1, 92]. Наведена портретна деталь насправді багато про що промовляє. Тут напрошується алюзія з роману Джека Лондона "Мартін Іден": головний герой аналогічно бачить в об'єкті своєї адорації насамперед духовну сторону, що робить між ним і нею прірву. Але одного разу, під час прогулянок на велосипеді, коли Мартін і Рут, виїжджаючи за місто, читали книжки, вони прихопили із собою торбинку вишень, і в момент перепочинку Мартін побачив краплю вишневого соку на губах дівчини. Цей момент став точкою відліку того часу, коли герой зрозумів: його Рут – звичайна жінка. Оглядаючись на сказане, можна стверджувати, що Біла Шапочка – один із найскладніших персонажів роману, який сформовано за класичними постулатами модернізму – синтез духовного та фізіологічного начал. Пригадуємо запитання Анатолія Франса "Хіба можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?" (роман "Таїс"). Отож Біла Шапочка у складній і доволі суперечливій формі виявляє в романі ці хитро сплетені вузли людського існування, сигналізуючи тим про виразний модерний світогляд автора.

Третій розділ книжки видається найцікавішим. Тут дослідниця підійшла вже безпосередньо до аналітичних актів щодо семантики та структурної

специфіки роману “Записки Кирпатого Мефістофеля”. Але слід було б обережніше поводитися з темою дітовбивства у власне письменницькому житті. Ідеться про історію навколо листів Винниченка й Люсі Гольдмерштейн; остання звинувачувала письменника в причетності до вбивства дитини. Ця тема драстична, у принципі бездоказова, існує лишень як сповнений інтриги складник життєпису автора на рівні домислів; тому поширювати її без монолітної структури доказів навряд чи потрібно.

Розділ містить цікаві міркування із приводу жанрової природи роману, виразно окреслено еволюційний сюжет образу Михайлюка, і цим порушується питання його внутрішнього конфлікту, у якому розкрито об’ємний пласт Винниченкових “проклятих питань”, як назвав їх С. Петлюра. Зрозуміло, дослідниця не оминає увагою й такої важливої тут романної деталі, як ніс. Але складно погодитися з В. Хархун у тому, що фінал роману – “оптимістичний, обнадійливий”. Навряд чи він такий, бо, задовольнивши власний інстинкт батька, герой утратив кохання. І самотність оселилась у його кабінеті, де він вечорами замикається зі своїм сином Мікою. Зрештою різні бачення фіналу, його відкрита структура й доводять

нам, що твір має складну багаторівневу семантичну будову, позбавлену дидактики.

Відрефлексовані стосунки Михайлюка та Нечипоренка викличуть у читача цієї монографії високий градус інтересу, насамперед через дослідницькі спостереження їхньої портретної специфіки. Що ж стосується імагологічних досліджень, тут бачимо порівняння образу Мефістофеля з подібними героями світової класики. Один із висновків доречно процитувати: “Дияволіада кін. XIX – поч. XX ст. детермінована зворотньо-еволюційним процесом: від універсуму надлюдської особистості до примітиву людини футлярно-ізоляційного типу, від глобально десакралізованого світу до прозаїзму прагматично-буденної свідомості, від інтелектуально-пошукового, філософсько-діалогічного типу дияволізму до біса плоті” [2, 136].

Думаємо, що творчість В. Винниченка через насамперед структуру відкритого типу ставатиме об’єктом наступних досліджень. Невичерпальність смислових пластів його творчості прозирає з кожної знову і знову написаної монографії. Книжка В. Хархун іще раз довела, що фінали дослідницьких сюжетів завжди відкриті, здатні давати новий імпульс для наступних розробок.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Винниченко В.* Записки Кирпатого Мефістофеля / Упоряд. І.О. Кошова; Передм. М.Г. Жулинського. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – 264 с.
2. *Хархун В.* Роман Володимира Винниченка “Записки Кирпатого Мефістофеля”: генерика, семіосфера, імагологія: Монографія. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 197 с.

Отримано 1 лютого 2013 р.

Богдан Пастух
м. Львів